

ARDICIL TƏRCÜMƏDƏ YAZI SİSTEMİ

Açar sözlər: *Tərcümə, ardıcıl tərcümə, qeydgötürmə qabiliyyəti, natiq nitqi, leksik üsul, presizion leksika, relyef sözlər*

Key words: *translator, consecutive, interpretation, translation shorthand, orator vocabularu, presion words, relief words*

Ключевые слова: *Перевод, последовательный перевод, переводческая скоропись, ораторская речь, лексический прием, прецизионная лексика, рельефные слова*

Tərcümə insan fəaliyyətinin ən qədim növlərindən biri olmaqla çətin və çoxsahəli prosesdir. Şifahi tərcümə, müxtəlif dillərdə danışan insanların ünsiyyət qurmaq ehtiyacından yaranmış və inkişaf etmişdir. Şifahi tərcümə şifahi nitqin tərcüməsidir və iki növə bölünür: ardıcıl və sinxron tərcümə.

Tərcümə zamanı natiqlə tərcümənin danışdığı eyni zamanda baş verirsə, bu cür şifahi tərcümə sinxron, tərcüməçi çıxış edənin ardınca tərcümə etməyə başlayarsa belə tərcümə ardıcıl tərcümə adlanır. Ardıcıl tərcümə şifahi tərcümənin elə bir növüdür ki, natiqin nitqini dinləyərək qeydlər edir, natiq susduqdan sonra dilmanc qeydlərdən istifadə etməklə məlumatı dinləyicilərə çatdırır. Ardıcıl tərcümədən çox zaman qeyri - rəsmi və ya qismən rəsmi müzakirələr zamanı, tərcümənin peşəkar formasından dövlət orqanlarının, dövlət işçilərinin və fərdi şəxslərin müzakirələri, danışmaları zamanı istifadə olunur. Dilmanc məruzəçinin söylədiyi müəyyən nitq parçasını əvvəlcə eşidir, məruzəçi susduqda isə həmin parçanı olduğu kimi digər dilə çevirir. Ardıcıl tərcümə zamanı adətən natiq 1-5 dəqiqədən bir fasilə verir, mətnin tərcüməsi üçün şərait yaradır. Ardıcıl tərcümədə əsas məlumat şifahi nitqdə verilir, formalaşır, vaxt etibarlı ilə iki fazadan ibarət olur.

1. Natiq danışır, tərcüməçi isə onun məlumatını qəbul edir, qeydlər aparır.

2. Tərcüməçi qeydlərdən istifadə etməklə, məlumatı dinləyiciyə çatdırır.

Şifahi ardıcıl tərcümə bir peşəkar fəaliyyət kimi Birinci dünya müharibəsinin sonlarına aiddir. İlk dəfə ardıcıl tərcüməyə keçid Paris sülh konfransında (1919-1920 illərdə) olmuşdur. Şifahi ardıcıl tərcümənin inkişafı 1919-1942 ci illərdə Millətlər Liqasının fəaliyyəti zamanı özünü göstərmişdir. Bu təşkilatın məqsədi millətlərarası əməkdaşlıq və sülhün qorunub saxlanması olmuşdur. İclaslarda iki dil nəzərdə tutulmuşdur: fransız və ingilis dilləri: Tərcüməçilər 30-40 dəqiqə danışan natiqləri tərcümə edirlər. Məhz burada qeydgötürmə qabiliyyəti metodikasının əsasları qoyuldu. Bu cürə qeydgötürmə sistemi yarım saatlıq nitq nitqindən sonra tərcüməçiyə 30 dəqiqəlik tərcümə imkanı verildi. Bu artıq kommunikativ - infarmasiyalı ardıcıl tərcümə idi. Həmin vərəqin ilk təsviri Jan Erber tərəfindən, onun “Şifahi tərcüməçinin kitabçasında” qeydə alınmışdır (Jeneva 1952). Millətlər Liqasında tərcüməçilər qeydgötürmə üsulundan istifadə etmişlər və elə ona görə də Jan Erber onların təcrübəsinə əsaslanmışdır. Jan – Jak Rozanın “ardıcıl tərcümədə qeydgötürmə sistemi” (1958), R.K. Minyar – Beloruçevin

“Ardıcıl tərcümədə qeydgötürmə”(2005), E.V. Alkinanın “Tərcüməçilik semantoqrafiyası”, “Şifahi tərcümədə yazılar” (2006) və s. Şifahi tərcümənin nəzəriyyəsinə və nitq prosesinin inkişafında E.V. Alkina, R.K. Minyar – Beloruçev, L.S. Vıqotski, S.L. Rubinşteyin, A.N. Leontyev, N.İ. Jinkin və İ.A. Zimnyaya kimi dilçi alimlərin rolu çox böyük olmuşdur.

C.F. Hendri sinxron ilə ardıcıl tərcümənin fərqi haqqında belə yazır: “Sinxron tərcümə ardıcıl tərcümə ilə müqayisə edildikdə məlum olur ki, hər ikisi xüsusi istedad tələb edir. Birinə cəldlik və rəvanlıq, digərinə isə möhkəm yaddaş gərəkdir” (2, 29).

Ardıcıl tərcümə iki istiqamətdə - yəni birtərəfli və ya ikitərəfli aparılır. Şifahi tərcümə həm sinxron, həm də ardıcıl olur.

Birtərəfli tərcümə – bir istiqamətdə A1 dilindən A2 dilinə çevrilən tərcümə. Şifahi ardıcıl tərcümə (çıxışların tərcüməsi və mühazirələrin tərcüməsi), birtərəfli tərcümə adlanır.

İkitərəfli tərcümə - Şifahi tərcümənin geniş yayılmış başqa bir növü də ikitərəfli tərcümədir. İkitərəfli tərcümə zamanı dilmanc təkcə xarici dildən deyil ana dilindən də xarici dilə tərcümə edir. İkitərəfli tərcümə fasiləli tərcümənin bir növü olub, iki müxtəlif dillərdə danışanlar arasında bir vasitəçi rolunda çıxış edir. İkitərəfli tərcümə dialoq iştirakçılarının danışmasının tərcüməsinə deyilir. Tərcüməçi ikitərəfli tərcüməni həm ardıcıl, həm də sinxron edə bilər, o dialoq xarakteri daşıyır, onlar tərcüməçinin danışmasını dinləyicilərə çatdırılmasına imkan yaradırlar. Ardıcıl tərcümə zamanı tərcüməçinin seqmentasiyadan, transformasiyalardan, kompressiya kimi üsullardan, həmçinin hərflərin ixtisarı və simvolların istifadəsi vacibdir. Ardıcıl

tərcüməçi üçün ən vacib şərtlərdən biri onun qeydgötürmə qabiliyyətidir, burada deyilənlərin yazı sistemində verilməsi əsas götürülür. Ardıcıl tərcümə zamanı qeydgötürmə prosesində əsas obyekt qeydlərdir.

Yazı sisteminin əsas prinsipləri: Hər tərcüməçinin yazı sistemində özünəməxsus fəaliyyətinə baxmayaraq, bu sistemdə bəzi prinsiplər var ki, onlara əsaslanmaq lazımdır.

1) Qısaldılmış yazı sistemi. Semantografiyanın əsas prinsiplərindən biri tezlikdir. Tərcüməçi sözü tam şəkildə yox, qısaldılmış formada qeyd etməli, buda samitlərin qısaldılması və saitlərin buraxılması ilə başa gələ bilər. Belə hallarda abreviasiya üsulundanda istifadə edilməlidir (məs; BMT, ABŞ...).

2) Vertikal yazı. Qeydgötürmə zamanı qeydlər vertikal şəkildə yazılmalıdır.

3) Pülləkanvari yazı. Burada qeydləri aparən zaman tərcüməçi görməlidir ki, qeyd elədiyi elementlər öz aralarında hansı münasibətdədir. Bu cür yazı sistemi pilləkanvari üsulla aparılır və belə halda qeydlər daha səliqəli, sıx görsənir və boş yeri çox saxlamaq olur.

4) Vərəq kənarındakı sahə. Vertikal yazı zamanı vərəq kənarında sahə boş qalacaq, burada bəzi şəxs adları, rəqəmlər və s. qeyd oluna bilər. Ən əsas informasiyanı vərəq kənarındakı sahədə qeyd etmək olar.

5) Simvollar (rəmzlər). Hansı dildə qeydlər aparmaq, orijinal və tərcümə dilində bu iddialar həmişə olacaq və ayrı - ayrı fikirlər həmişə səslənəcək. Qeydgötürmənin əsas prinsiplərindən biri odur ki, dildən ümumiyyətlə imtina edərək, rəmzlərdən istifadə etmək lazımdır. Simvollar tez yazılır, davamlı assosiasiyalar yaradır, qeyri simvollarla bərabər bir qrup qarşılıqlı anlayışlar yarada bilər. Simvolları tərcüməçilər müxtəlif yerlərdən götürə bilər: riyazi rəmzlər, musiqi rəmzləri və s.

D. Seleskoviçin sözlərinə görə “qeydlərin” əsas rolu diqqətin cəlb olunmasına kömək edir. “Şifahi tərcümə zamanı diqqət psixoloji mexanizmlərin fəaliyyətinin əsas elementlərindəndir” (5). Diqqət psixi fəaliyyət obyektinin aşkar edilməsini təmin edir, hər bir tərcümə fəaliyyətinin əsas psixoloji fəallığı diqqətin toplanmasıdır. Diqqət vacib amildir, əgər tərcüməçi diqqətini cəlb edə bilməzsə, görəcəyi iş müsbət alınma bilməz. Ən mühüm funksiyalarından biri diqqətin fəaliyyətinin gedişatını tənzim etmək və ona nəzarət etməkdir. Ardıcıl tərcümə zamanı diqqətin əhəmiyyəti böyükdür, çünki diqqət zəif olarsa qeyd götürülə bilməz. Dəqiqlik anlayışı həm fikrin dəqiq çatdırılmasına, həm də müqavilədə göstərilmiş vaxtda tərcümənin hazır şəkildə təhvil verilməsinə, yəni vaxta görə dəqiqliyə rəğmən işlənir. Beynin həddən artıq yüklənməməsi üçün tərcüməçi qeydlər aparır, qeydlər elə aparılmalıdır ki, onlardan istifadə zamanı çətinlik çəkmədən tez oxumaq olsun. Deməli, dilmanc nəticədən eşitdiyi informasiyanın qeydlərini götürür və o susduqdan sonra tərcüməyə başlayır. Adətən qeydlər ayrı-ayrı vərəqlərdə deyil, orta ölçülü qeyd dəftərində aparılır, çünki bütöv bir çıxışı olduğu kimi yadda saxlamaq çox çətindir. Əgər tərcüməçi masa arxasında oturub tərcümə edirsə, o A4 formatında vərəqdən istifadə edə bilər və vərəqlərin əvvəlcədən nömrələnməsi vacibdir, hər vərəq 3 yerə bölünə bilər, dəftər üfüqi şəkildə qoyulmalıdır ki, tərcüməçi çox məlumat yazsa bilsin, bu ondan ibarətdir ki, o tərcümə zamanı vərəqləri çevirmədən axtardığı məlumatı anımdaca görə bilsin. Əgər tərcüməçi ayaq üstə tərcümə edirsə, o A5 formatında qeyd dəftərindən istifadə edə bilər, həmin qeyd dəftərinin örtüyü bərk olmalıdır, çünki tərcüməçi onu rahat əlində tutub qeydlərini edə bilsin. Qeyd dəftərinin yaxşı olar ki, kənarı spirallı olsun, çünki belə halda qeyd dəftərçəsini həm vərəqləmək asan olur, həm də lazım gələrsə kəsmək asan olur. Qeyd dəftərinin kənarındakı sahədə terminlər, şəxs adları, relyef sözləri, titullar və s. qeyd olunur. Tərcümə prosesində ehtiyat üçün bir neçə yaxşı yazan, rəngi dağılmayan qələm olmalıdır. Qeydləri tərcüməçi özünə hansı dil daha rahatdır o dildə aparmalıdır. Bütün qeyd üsullarını üç yerə bölmək olar:

1) leksik üsullar; 2) qrammatik üsullar və 3) kompozisiya tərkibli üsullar.

Leksik üsul qısaldılmış, hərflər yazısı (saitlərin ortada buraxılması), samitlərin yazılışı, indeksasiya, abreviasiya, rəqəmlərin qeyd olunması və simvolizasiya (rəmzlər) aiddir.

2) qrammatik üsulda əsas qrammatik kateqoriyalar göstərilir. Yazı zamanı bəzi zəruri qrammatik informasiyanın verilməsində, sözlərin ardıcılığında şərti işarələrdən istifadə olunur.

3) kompozisiya tərkibli üsulda isə qeydlərin üfüqi şəkildə yerləşdirilməsi göstərilir.

Tərcüməçi öz qeyd dəftərindən düzgün istifadə edə bilirsə, deməli o özünü sərbəst, rahat hiss edir, özündə əminlik hissi yaradır. Qeydgötürmə üsulu tərcüməçinin əsl peşəkarlığının göstəricisidir, hər tərcüməçi özü üçün qeydgötürmə sistemini yaradır və təkmilləşdirir. Relyef sözlərin seçilməsi metodları - mənə təhlilinin metodlarından biri ardıcıl tərcümə prosesində (qeydgötürmə sistemində) istifadə olunur. Burada əsas informasiya yükünü daşıyan söz yox, qeyri-adi, rəng çalarları, özünə diqqəti cəlb edən söz seçilir. Bildiyimiz kimi qeydgötürmə üsulu tərcüməçinin əsl peşəkarlığının göstəricisidir, hər tərcüməçi özü üçün qeydgötürmə sistemini yaradır və təkmilləşir. Tərcüməçi və dilmancın linqvislika, mədəniyyətlə bağlı və ayrı-ayrı ixtisas sahələri üzrə bilikləri, peşə vərdisləri ilə bərabər, əvvəlcə möhkəm sağlamlığı və güclü iradəsi olmalıdır.

Tərcüməçi bəzi sahələrdə özü tək işləyir, o özü bütün işləri görməli, təşkilati və digər məsələləri idarə etməli olur. Odur ki, təkbəşinə fəaliyyətə başlayarkən tərcüməçinin daim güvənə bildiyi sifarişçiləri

olmalıdır. Bunun üçünsə o özünü əmək bazarında keyfiyyətli tərcüməçi kimi göstərməyi bacarmalıdır. Həmin imicin qalması üçün ən vacib şərtlərdən biri tərcüməçinin özünün dil və ixtisas hazırlığını daim təkmilləşdirməsidir.

Korney Çukoviski tərcümənin yüksək sənətkarlıq olduğunu vurğulayaraq yazmışdır: “Tərcüməçinin yaradıcılıq ilhamı yalnız o vaxt səmərəli ola bilər ki, o, orjinaldan ayrılmasın, amma hərfdən, yəni sözbəsöz, kəlmə - kəlmə tərcümə üsulundan yaxasını qurtarsın, təbəssümü təbəssümlə, musiqini musiqi ilə, səmimiliyi səmimiliklə təcəssüm etdirsən, fikrin kəskinliyini, hissini dərinliyini, obrazın parlaqlığını, rənglərin və səslərin funksiyalılığını, intonasiyaların ahəngdarlığını oxucuya çatdırsın” (1, 27).

Ədəbiyyat:

1. Abdullayeva F. Peşəkar tərcümənin əsasları. Dərslik. Bakı, 2010, 218 s.
2. Алкина Е.В. Введение в теорию и практику устного последовательного перевода. М., Восточная книга, 2010, 192с.
3. Q.H. Вахрамов Тərcümə sənəti. Dərslik. Bakı, 2008, 250 s.
4. Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. М., Воениздат, 1980, 237 с.
5. [www.translit.az/ELEKTRON% 20 KITABXANA/](http://www.translit.az/ELEKTRON%20KITABXANA/).

“A writing system during consecutive interpretation”**Summary**

The name of the article is “A writing system during consecutive interpretation”. A writing system, which is the main attribute during the consecutive interpretation is investigated in this article.

A writing system is considered as a memory aid. The purpose of this memory is soften, the extreme conditions in the work of interpreter.

“Система записей при последовательном переводе”**Резюме**

Статья называется “Система записей при последовательном переводе”. Здесь исследуются система переводческой записи, которая является необходимым атрибутом последовательного перевода.

Она рассматривается как вспомогательное средство памяти.

Целью этой памяти является смягчение существующих экстремальных условий работы переводчика.

Rəyçi: dos.İ.Quliyeva